

Література

1. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» № 2961-IV від 06.10.2005 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 2–3. – Ст. 36. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму : монографія / Скрипник Т.В. – К. : Фенікс, 2010. – 367 с.
3. Чуприков А.П. Розлади спектра аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога / Чуприков А.П., Г.М. Хворова. – Л. : М., 2012. – 200 с.
4. Шульженко Д.І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей / Шульженко Д.І. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 381 с.

УДК: 37.018.15:376(47+57)“20”

Рецензент
Супрун М.О.,

доктор педагогічних наук, професор

ПЕДАГОГІЧНА ПРОСВІТА БАТЬКІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ДЕФЕКТОЛОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ

Єжова Т.Є.

В статті узагальнено досвід педагогічної просвіти батьків дітей з порушеннями психофізичного розвитку протягом ХХ століття; окреслено шляхи його вдосконалення та можливості використання в сучасних умовах.

Ключові слова: *дефектологічна література, педагогічна просвіта батьків*

Педагогическое просвещение родителей в отечественной дефектологической литературе XX столетия

В статье обобщен опыт педагогического просвещения родителей детей с нарушениями психофизического развития на протяжении XX столетия; определены пути его усовершенствования и возможности использования в современных условиях.

Ключевые слова: *дефектологическая литература, педагогическое просвещение родителей*

Pedagogical enlightenment of parents in special education literature of the XXth century

The experience of pedagogical enlightenment of parents of children with special needs, forming in the XXth century, is generalised; the ways for development and implementation of acquired experience in present day conditions are singled out.

Keywords: *special education literature, pedagogical enlightenment of parents*

В дослідженнях багатьох вчених показано, що сім'я значно більшою мірою, ніж інші інститути виховання, здатна поступово прилучати дитину до соціального життя, поетапно розширювати її світогляд і життєвий досвід (Т. Алексеєнко, Ж. Петрочко, О. Сухомлинська, І. Трубавіна та ін.).

Провідна роль сім'ї у процесі соціалізації та соціальної адаптації дітей з порушеннями розвитку відзначається в роботах багатьох авторів. Часто сім'я є одним з істотних, а в деяких випадках практично єдиним ресурсом розвитку особистості особливої дитини, що стимулює процес її соціалізації та самореалізації (Л. Борщевська, Л. Вавіна, І. Іванова, А. Колупаєва, Т. Скрипник, В. Ткачова та ін.). При цьому дослідники підкреслюють, що діти з порушеннями розвитку потребують підвищеної допомоги та захисту дорослих, а їхня доля значною мірою залежить від позиції найближчих родичів. Тому в останні роки у педагогіці зростає інтерес до проблеми сімейного виховання таких дітей. Для проведення успішної роботи з адаптації, лікування та навчання дітей із проблемами в розвитку педагогі та психологи рекомендують проводити роботу з оточенням дитини та, насамперед, з батьками, тому що саме їхній вплив є визначальним для формування життєвої компетентності дитини.

Ми мали на меті узагальнити досвід педагогічної просвіти батьків дітей з порушеннями психофізичного розвитку протягом ХХ століття й окреслити шляхи його вдосконалення та можливості використання в сучасних умовах.

Оскільки розвиток дефектології завжди визначався соціально-економічними особливостями суспільства в цілому, державною освітньою політикою, від якої залежать педагогічні пріоритети у відношенні виховання та навчання підростаючого покоління (В. Бондар, М. Супрун, О. Таранченко, С. Федоренко, М. Ярмаченко та ін.), важливими для нас є висновки досліджень в галузі історії розвитку в Україні теорії та практики сімейного виховання, взаємодії сім'ї та школи, педагогічної просвіти батьків (Ю. Грицкова, О. Добощ, І. Дубінець, О. Мальцева, В. Федяєва, О. Ярошинська та ін.). Так, В. Федяєвою показано, що кінець ХІХ – початок ХХ ст. є періодом розробки теоретичних засад сімейного виховання дітей, саме в цей час сімейна педагогіка виділяється як окремий напрям розвитку педагогічної думки, а також починається активний пошук методів виховання дітей у сім'ї [5, с. 91]. Підґрунтям для таких розробок стали праці В. Бехтерева, Г. Ващенко, П. Каптерева, Я. Коменського, П. Лесгафта, К. Ушинського та ін.

В результаті аналізу праць з проблем виховання та навчання «дефективних» дітей, нами встановлено, що теорія та практика сімейного виховання дітей з психофізичними порушеннями розвивалася значно повільніше. Однією з перших, хто почав проводити активну просвітницьку роботу серед батьків, була сурдопедагог Н. Рау. У праці «О воспитании глухонемых детей дошкольного возраста: советы родителям» (1903 р.) Н. Рау роз'яснює, як можна перевірити слух дитини в домашніх умовах; наводить перелік усіх існуючих на той час вітчизняних шкіл для глухих дітей; дає поради щодо організації роботи з дитиною вдома до її вступу до школи (підкування про здоров'я дитини; значення особистого прикладу батьків для формування в дітей гарних звичок; описання способів постановки деяких звуків; прийом навчання дитини читанню з губ найуживаніших у побуті слів) [3]. Подібні посібники Н. Рау для батьків дітей з порушеннями слуху, доопрацьовані та доповнені, виходили й пізніше – у 20-ті та 30-ті роки минулого століття; діти ж з порушеннями слуху були в ті часи єдиною категорією дітей з порушеннями розвитку, для батьків яких видавалася спеціальна література.

Завдання виховання дітей з нервово-психічними розладами на початку ХХ ст. цілком поклалися на спеціальні заклади, оскільки батьки вважалися неспроможними забезпечити таким дітям належний догляд. Так, І. Сікорський у праці «О лечении и воспитании недоразвитых, отсталых и слабоумных детей» (1904 р.) обґрунтував доцільність вилучення з сім'ї дітей означеної категорії та необхідність влаштування їх у спеціальні заклади [4, с. 20, 21, 37]. Пізніше подібну думку неодноразово висловлював і В. Кащенко, описуючи досвід роботи створеної ним у 1908 р. школи-санаторію для дефективних дітей. Зазначимо, що такі погляди були співзвучними проголошеній пізніше ідеї покладання всієї відповідальності за виховання дітей на школу (20-ті роки ХХ ст.). Контент-аналіз нормативно-правових документах, пов'язаних з організацією соціального виховання, дав можливість встановити, що в переважній більшості з них вказується на неспроможність сім'ї виховувати дитину відповідно до вимог соціалістичного будівництва. Тому державою було висунуто завдання охоплення якомога більшої кількості дітей закладами соціального виховання – дитячими будинками для дітей від 4 до 15 років з цілодобовим перебуванням. Активно питання соціального виховання розглядалося і дефектологами. У першому підручнику з дефектології О. Граборова (1926 р.) зазначалося, що дитячий будинок-школа є найкращим закладом для дітей з порушеннями розвитку, оскільки і навчання, і відпочинок, і харчування, і гігієнічні заходи там можуть бути організовані значно краще, ніж у сім'ї [2, с. 209-210, 217-218]. Помилковість такого підходу була визнана значно пізніше. В роботах вітчизняних та зарубіжних педагогів показано, що жодна дитина не може повноцінно розвиватися поза сім'єю, і ніякий педагог не може забезпечити дитині повноти уявлень про навколишній світ, повноти спілкування тією мірою,

якою це можуть зробити батьки (М. Буянов, Б. Нікітін, С. Соловейчик, Б. Спок, В. Сухомлинський та ін.). Тільки спільна робота фахівців і батьків приводить до повноцінного розвитку особистості дітей з психофізичними порушеннями, сприяє максимально можливій їх абілітації, реабілітації та інтеграції в суспільство. Але все це відбувається лише при дотриманні дорослими певних вимог, що регламентують стиль їх взаємодії з дітьми (І. Мамайчук, Е. Леонгард, Л. Ступникова, Г. Чефранова, Р. Якубовська та ін.).

З історії педагогіки відомо, що в 30-ті роки ХХ ст. посилюється класовість й партійність освіти та науки. Педагогічна просвіта батьків розглядалася під кутом ідеологізації, підпорядкування інтересів сім'ї інтересам держави, її втручання в справи сім'ї (Н. Дічек, О. Сухомлинська, В. Федяєва, М. Ярмаченко та ін.). Наше дослідження також виявило ідеологічну складову в літературі радянських років, присвяченій питанням виховання в сім'ї дітей з порушеннями розвитку. Проте в літературі, призначеній саме для батьків, ця складова зведена до мінімуму. Поясненням цього ми вважаємо той факт, що виховання дітей з психофізичними порушеннями має свої особливості, обумовлені складною структурою дефекту. Відсутність або значне зниження зору, глухота або різке зниження слуху, органічне ураження мозку впливають на фізичний розвиток, пізнавальну діяльність, поведінку дитини. Тому її виховання має поряд із загальними завданнями низку специфічних завдань, спрямованих на корекцію та компенсацію негативних наслідків порушень розвитку. Саме на допомогу батькам у розв'язанні цих специфічних завдань була, в першу чергу, спрямована дефектологічна література означеного періоду.

Перші видання для батьків дітей з порушеннями зору, мовлення та батьків розумово відсталих дітей з'являються у кінці 40-х – першій половині 50-х років. Тоді групою українських науковців (А. Ганджій, Р. Краєвський, П. Мельников, О. Смалюга) була підготовлена низка книг з метою надання батькам інформації про особливості розвитку різних категорій дітей з психофізичними порушеннями, про систему спеціальної освіти, про перспективи професійного навчання та подальшого працевлаштування осіб з порушеннями психофізичного розвитку. За умов, коли інформації для батьків дітей означеної категорії було обмаль, підготовку та видання вказаної літератури можна вважати значним кроком уперед у справі сімейного виховання особливих дітей. Зазначимо також, що найбільш ґрунтовно в 50-ті роки розроблялися питання сімейного виховання глухих дітей і, відповідно, видавалася література для їхніх батьків (Л. Дульнева, О. Рау, С. Рязанова).

З історії педагогіки відомо, що для періоду 50-80-х років характерним є визнання єдності суспільного й сімейного виховання при явному пріоритеті суспільного. В результаті вивчення вітчизняних педагогічних досліджень з даної проблеми встановлено, що протягом ряду десятиліть переважно йшов пошук різноманітних форм пропаганди педагогічних знань для батьків. Головна функція цього напрямку – інформування їх про завдання, зміст, методи роботи з дітьми у навчальних закладах. Були розроблені досить ефективні форми пропаганди педагогічних знань серед батьків: «Батьківські університети», «Вечора питань і відповідей», «Батьківські конференції», фольклорні й спортивні сімейні свята тощо. Як зазначає В. Федяєва, педагогічна просвіта батьків посідала чільне місце у програмах, навчальній літературі батьківського педагогічного всеобучу, а виховання дітей в сім'ї було предметом обговорення в трудових колективах, партійних і комсомольських організаціях; систематично великими накладом виходили книги для батьків про шляхи, форми і методи виховання підростаючого покоління, запроваджувались різноманітні форми роботи з батьками [5, с. 275]. Такий батьківський всеобуч мав на меті забезпечити єдність різних напрямів виховання дітей: морального, розумового, естетичного, трудового і фізичного.

Аналіз тематики дефектологічної літератури 50-х років ХХ ст. дає підставу для висновку, що в даний період в основному видавалася література для батьків глухих дітей. Питання сімейного виховання інших категорій дітей з порушеннями розвитку всебічно

починають розроблятися у 60-ті роки. Вважаємо, що орієнтиром для науковців став науково-методичний збірник «Основы обучения и воспитания аномальных детей» (1965 р.). В даному збірнику визначено особливості та окреслено основні напрями фізичного, розумового, трудового, морального й естетичного виховання особливих дітей в сім'ї [1]. Згодом дані напрями почали розвиватися та конкретизуватися на сторінках наукового періодичного видання «Дефектология», а також у збірках наукових праць, матеріалах конференцій та методичних посібниках для батьків. Так, протягом 60-80-х років були запропоновані корисні рекомендації для батьків дітей дошкільного віку з різними порушеннями щодо формування в них гігієнічних навичок та навичок самообслуговування; розширення світогляду; організації дозвілля дітей; підтримки сформованих у дитячому садку вмінь; підготовки дітей до школи; також розглядалися помилки сімейного виховання, які здебільшого полягали у гіперопіці та гальмуванні самостійності дітей (Л. Дульнева, Б. Корсунська, Н. Рау, С. Рязанова, Л. Ступникова, Г. Чефранова, Р. Якубовська та ін. – виховання дітей з порушеннями слуху; Н. Костючек, Н. Лур'є, Л. Солнцева, В. Феоктистова, С. Хорош та ін. – виховання дітей з порушеннями зору; В. Данилюк, О. Катаєва, О. Маллер, Г. Цикото та ін. – виховання розумово відсталих дітей; Р. Бабенкова, М. Іпполітова, О. Мастюкова – виховання дітей із ДЦП). Були розроблені рекомендації щодо особливостей спілкування батьків із заїкуватими дітьми (О. Рау, В. Тимченко, Н. Філімошкіна, Н. Чевелева). Також знаходимо поодинокі спроби розробки основ сімейного виховання сліпоглухих дітей (Р. Мареева). У 70-ті роки Е. Леонгард вела «Університет для батьків» на сторінках журналу Всеросійського товариства глухих «В едином строю».

Таким чином, можна стверджувати, що за радянських часів була створена система педагогічної просвіти батьків з метою підготовки їх до повноцінного здійснення сімейного виховання дітей з порушеннями розвитку. Визначено, що зміст педагогічної просвіти батьків становили відомості про можливості та особливості розвитку дітей при різних психофізичних порушеннях; завдання, методи та умови здійснення виховання дітей дошкільного віку з порушеннями психофізичного розвитку в сім'ї; основи корекційної та оздоровчої роботи з такими дітьми; типові помилки сімейного виховання та способи їх запобігання та усунення. Також зверталася увага на формування у батьків умінь створювати сприятливий емоційний клімат у взаєминах з дитиною, визначати причини успіхів і невдач у сімейному вихованні.

Розбудова України як незалежної демократичної держави потребує створення якісної нової системи освіти, яка сприятиме найбільш повному розвитку здібностей кожної людини для забезпечення зростання та зміцнення інтелектуального, культурного та економічного потенціалу країни. На сучасному етапі розвитку системи виховання та навчання дітей з психофізичними порушеннями особлива увага приділяється пошуку варіативних форм навчання та корекційної роботи, розширенню взаємодії сім'ї із громадськими організаціями й соціальними інститутами. Такий підхід сприятиме забезпеченню максимально можливого особистісного розвитку кожної дитини незалежно від тяжкості порушень. Науковцями розглядаються питання інноваційних форм і соціальних технологій роботи з сім'єю, які спрямовані на розвиток її власного потенціалу, ініціативи, творчості (М. Беляєва, Т. Єжова, А. Колупаєва, Р. Кравченко, Т. Скрипник та ін.). Батьки дітей з порушеннями розвитку, їх об'єднання, громадські організації стають каталізаторами удосконалювання освітніх послуг для особливих дітей. Для роботи з дітьми раннього віку використовуються технології раннього втручання, розвивається система ранньої соціальної реабілітації. Створюються інклюзивні школи – інноваційні навчальні заклади, які добре зарекомендували себе в світовій освітянській практиці. При організації корекційно-розвиткової роботи в навчальних закладах та реабілітаційних установах нині все більше враховуються думки та побажання батьків, створюються умови для їхньої активної участі в процесі реалізації корекційно-реабілітаційних завдань. Починають розроблятися основи виховання та навчання аутичних дітей,

розробляється система психолого-педагогічної допомоги їхнім батькам (Т. Скрипник, Г. Хворова, Д. Шульженко та ін.). Особливе місце у сучасній педагогічній просвіті посідає навчання батьків захисту прав та інтересів дітей (Р. Кравченко, Т. Семигіна, Г. Хворова та ін.).

Усе викладене дає підставу для висновку, що питання педагогічної просвіти почали розроблятися дефектологами на початку ХХ століття та продовжуються й донині. В результаті дослідження встановлено, що педагогічна просвіта батьків дітей з порушеннями психофізичного розвитку спиралася, з одного боку, на загальні тенденції розвитку педагогічної теорії і практики, а з іншого – на здобутки вітчизняної дефектологічної науки. Ми виділили чотири етапи формування та розвитку педагогічної просвіти батьків у дефектологічній літературі ХХ ст.

Перший етап (початок ХХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.) – зародження педагогічної просвіти, яке полягало у розробці основ сімейного виховання глухих дітей та виданні літератури відповідного змісту.

Другий етап (40-50-ті роки ХХ ст.) – запровадження педагогічної просвіти батьків сліпих та розумово відсталих дітей, а також дітей з порушеннями мовлення.

Третій етап (60-80-ті роки ХХ ст.) – поступове розширення змісту педагогічної просвіти, інтенсивна розробка різних напрямів сімейного виховання дітей з порушеннями слуху, зору, мовлення, розумово відсталих та дітей з церебральними паралічами; видання для батьків науково-методичної літератури, поширення педагогічних знань через періодичні видання. Зміст педагогічної просвіти батьків становили відомості з дефектології, медицини, фізіології, гігієни про закони вікового анатомо-фізіологічного, психічного й мовленнєвого розвитку дітей; вторинні відхилення розвитку та шляхи їх корекції; різноманітні методи, прийоми, форми взаємодії з особливими дітьми в процесі формування в них соціальних навичок, підготовки до школи, організації дозвілля тощо.

Четвертий етап (90-ті рр. ХХ ст.) – етап узагальнення позитивних досягнень попередніх років, розширення тематики педагогічної просвіти (ранній розвиток; особливості виховання аутичних дітей; проблеми інтегрованого навчання; права дітей у процесі отримання освітніх послуг тощо). Проте зауважимо, що питання виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку середнього та старшого шкільного віку, а також інформування батьків про можливості продовження дітьми освіти та перспективи їх подальшого працевлаштування значною мірою залишаються поза увагою дослідників.

Узагальнення досвіду педагогічної просвіти батьків у дефектологічній літературі ХХ століття дало можливість сформулювати рекомендації щодо його використання в сучасній практиці корекційної педагогіки. Педагогічна просвіта батьків повинна мати цілеспрямований і систематичний характер; допомагати батькам прийняти дитину такою, якою вона є, та усвідомити важливість такого прийняття для успішності реабілітаційних заходів; надавати батькам інформацію про особливості дитини та перспективи її розвитку.

Література:

1. Воспитание аномального ребенка в семье // Основы обучения и воспитания аномальных детей / под ред. А. И. Дьячкова. – М. : Просвещение, 1965. – С. 243–252.
2. Граборов А. Н. Дефектология : підручник для педвузів / А. Н. Граборов; пер. В. Щербаненка. – [б.м.] : Держ. вид-во України, 1926. – 268 с.
3. Рау Н. А. О воспитании глухонемых детей дошкольного возраста : Советы родителям / сост. Н. А. Рау. – М. : Тип. Моск. гор. Арнольдо-Третьяк. уч-ща глухонемых, 1903 – 24 с.
4. Сикорский И. А. О лечении и воспитании недоразвитых, отсталых и слабоумных детей / И. А. Сикорский. – 2-е изд., доп. – К. : Кушнерев и К°, 1904. – 44 с.
5. Федяева В.Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина ХІХ-ХХ століття) : монографія / В. Л. Федяева. – Херсон : РІПО, 2010. – 348 с.